

**TREBALL FINAL DE GRAU EN MESTRE/
A D'EDUCACIÓ INFANTIL/PRIMÀRIA**

**El C.E.I.P. Àngel Esteban i l'artista
Tasha Lewis units per l'acció artística
*The Swarm.***

Nom de l'alumna: Carmen López Oms

Nom de la tutora de TFG: María Avariento - Adsuara

Àrea de Coneixement: Plàstica

Curs acadèmic: 2018/2019

AGRAÏMENTS

El present treball final de grau ha segut possible gràcies a l'ajuda de moltes persones que han estat ajudant-me al llarg de tots aquestos mesos de treball.

Primer que tot m'agradaria agrair a la meua tutora Maria Avariento-Adsuara la seua dedicació i atenció en tot moment. Han estat moltes les hores que m'ha dedicat per tal de solucionar dubtes i aclarir discussions al voltant d'aquest treball, gràcies per l'ajuda i la constància dia a dia.

No podria haver realitzat aquesta proposta durant l'estada en pràctiques de no ser pel vistiplau d'Ana Giménez Carbó, mestra de ciències i plàstica dels alumnes de 1er del col·legi C.E.I.P. Ángel Esteban de Benicarló, gràcies per ser tan flexible en tot moment i ajudar-me a aconseguir aquest repte.

I per últim, als 56 alumnes de 1erA i 1erB, gràcies per participar i fer possible aquest projecte i tot el que això comporta.

ÍNDEX

1. Resum i paraules clau	5
2. Justificació	6
3. Introducció teòrica	7
4. Objectius	9
4.1. Objectius generals	9
4.2. Objectius específics	9
5. Metodologia d'investigació	9
6. Antecedents	12
7. Disseny de l'activitat	14
7.1. Proposta	14
7.2. Elecció de l'artista	15
7.3. Investigació personal	16
7.4. Material didàctic	17
7.5. Tècniques	18
7.6. Organització de l'aula	19
7.7. Temporalització	20
7.8. Resultats i conclusions	22
8. Conclusions i discussions	23
9. Referències bibliogràfiques	26
10. Bibliografia i webgrafia	26
11. Apèndix	28

1. Resum i paraules clau

Aquest treball es centra en la creació d'una proposta a partir de l'acció artística *Swarm the World* de l'artista Tasha Lewis. Naix a partir de la falta de visibilització i referents del gènere femení dins l'art que es treballa a les escoles i busca l'avanç de les dones dins d'aquest vessant. Després d'investigar la manera de fer de l'artista a treballar i el contingut de l'obra en qüestió, s'ha elaborat una activitat d'aula per a l'alumnat de 1er curs de primària del CEIP Àngel Esteban de Benicarló que ha contribuït a fer créixer l'obra treballada, amb un total de tres instal·lacions, dues d'elles a l'aire lliure.

Els principals antecedents han estat Soledad Sevilla i la seva obra *El tiempo vuela*, "Arte para aprender" i la intervenció en l'EACC i el Mucbe i els seus tallers a partir de dones artistes, Yayoi Kusama, Annette Messager, Coco Dávez, Paula Bonet i l'art urbà.

Pel que fa a la metodologia, la principal font de recerca ha estat Metodologías Artísticas de Investigación en Educación (Roldán i Marín Viadel, 2012) encara que s'ha fet consulta de diversos articles i pàgines web que han servit per a referenciar i formar aquest treball.

Paraules clau

Educació artística, metodologia artística, dones artistes, art urbà, instal·lació, expansió i repetició.

2. Justificació

El present treball final de grau és de tipus professionalitzador i s'emmarca dins l'àrea de Didàctica de l'Expressió Plàstica. El tema que s'ha escollit per tractar és "Potenciar la visibilitat de les dones artistes en l'educació artística" i com a tema específic "Responem a la crida de Tasha Lewis i fem més gran la seua obra". El meu treball d'investigació naix a partir de la inquietud de veure com es treballa l'educació artística a les escoles, i més en concret, de les referències d'artistes que al llarg dels anys han estat recaient en el gènere masculí.

L'associació Mujeres en las Artes Visuales (MAV) va fer l'any 2014 un recull de dades al voltant de la discriminació sexista en l'actual sistema de les arts visuals en Espanya, durant les jornades *Aplicaciones del arte a la igualdad en ámbitos educativos, sociales y culturales* com es mostra en la figura 1.

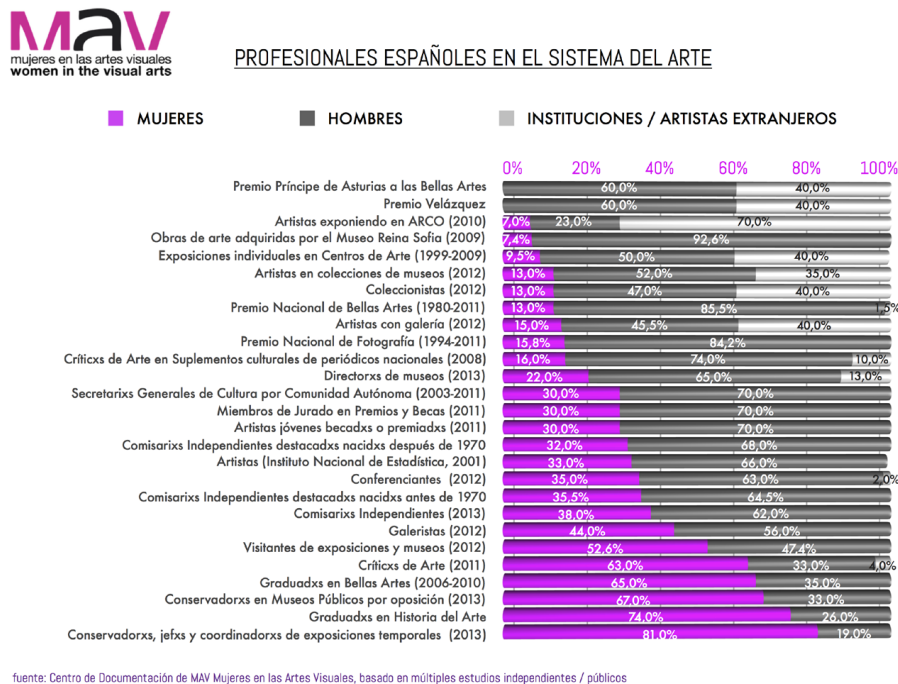

Figura 1. Gràfic que mostra els percentatges d'homes, dones i institucions que treballen en el sistema de l'art a Espanya.

Per tant, la idea de treballar l'art a partir d'una artista dona i d'una obra seua en concret és, sobretot, conseqüència de la falta de visibilització i referents de dones artistes que he pogut observar en l'art a les escoles però també fruit d'un programa educatiu del museu local de la meua ciutat, el Mucbe, que s'anomena "Talleres de arte contemporáneo Mujeres Artistas" on es tracten cinc artistes amb un total de vuit tallers, dos referits a cadascuna.

És important treballar a partir d'un/a artista o d'una de les seues obres, però també hem de conèixer l'artista, la seua manera de treballar i les tècniques que utilitza en la creació artística, el seu propòsit i què busca amb el seu art. És per això que crec que aquesta proposta que el Mucbe ofereix no té un enfocament correcte des de la creació artística contemporània i és una bona iniciativa perquè tracta dones artistes i fa tallers a partir d'elles però es queda pel camí, no acaba de travessar la frontera entre el treball manual i la creació d'art i, el més important, no presenta les artistes de cap manera, tan sols es centra en l'activitat.

Que els xiquets de 1er del col·legi Àngel Esteban de Benicarló creen i experimenten és el meu principal objectiu, però és necessari plantejar-lo a partir de l'artista i la seua creació artística, mostrant-los quin és el punt de partida, fent que entenguen quina obra anem a continuar i per què. D'aquesta manera s'estarà contribuïnt a millorar els resultats de dones artistes referenciades en l'àmbit educatiu al mateix temps que es posarà de manifest la situació davant altres professionals que de segur continuaran amb l'acció inclusiva.

L'artista elegida és Tasha Lewis, d'entre totes les seues obres he elegit "Arte urbano con alas" que consisteix en la creació i instal·lació de papallones blaves per diferents ciutats dels Estats Units. A partir d'aquesta obra Tasha Lewis fa una crida per tal de cobrir de papallones els màxims llocs possibles, i deixar així, una espècie de rastre de la seua creació. Així doncs, he volgut continuar amb l'obra de les papallones d'aquesta artista però fent servir la tècnica de l'aiguada en lloc de la cianotipia.

Així doncs, aquesta obra permet treballar l'art contemporani i els conceptes d'acumulació, expansió i repetició característics de l'acció artística de Tasha Lewis, al mateix temps que contribueix a fer créixer el nombre de dones artistes referenciades en educació.

3. Introducció teòrica

L'àrea d'Educació Artística es divideix en les parts: Educació Plàstica i Educació Musical, al mateix temps que aquestes es divideixen en tres blocs que estan relacionats entre si, però mantenint les diferències.

En aquest projecte es treballa a través de l'assignatura d'Educació Artística, a la qual se li atribueixen tres sessions setmanals gràcies a l'aprovació de la LOMCE i del Real Decret 126/2014, del 28 de febrer, a partir del qual s'estableix el currículum bàsic d'Educació Primària.

Aquestes tres sessions poder ser distribuïdes amb llibertat per cada centre escolar. En el CEIP Àngel Esteban, centre en el qual he realitzat la meua proposta, s'han establert dues sessions de 45 minuts setmanals per a Música i una per a l'Educació Plàstica. L'educació artística és l'apartat en el qual trobem inclosa l'educació plàstica, que tracta diversos autors/es i obres per tal de fer que els alumnes assolisquen el significat d'art i en creen.

Si ens fixem en les paraules que el BOE utilitza (Real Decreto 126/2014, 2014) "El segundo bloque denominado Educación Artística hace referencia al conjunto de conceptos y procedimientos que tradicionalmente han estado asociados al área" (p.46), ens adonem que el contingut que explica de què tracta l'Educació Artística queda reduït al que sempre s'ha fet.

D'altra banda si atenem a la LOMCE, vigent en aquest moment, comprovem que dins l'art. 6 bis. "Distribución de competencias" apareix el següent objectiu: "j) Utilizar diferentes representaciones y expresiones artísticas e iniciarse en la construcción de propuestas visuales y audiovisuales.»" (Lei Orgànica para la Mejora de la Calidad Educativa, 2013, p.15).

Cuenca Escribano, A. (1997), afirma:

La materia de Educación Artística, en general, y el Área de Plástica, en particular, son concebidas con un alto nivel de practicidad. El alumno se enfrenta a los aprendizajes de una manera personal, elaborando las propuestas dadas. A este respecto hemos de considerar el concepto de taller ... aprendizaje por descubrimiento personal.

El Área Artística, en general, y la expresión plástica, en particular, han ido cobrando en estas últimas décadas una mayor relevancia en su condición de materias sumamente básicas para el sistema educativo, por su consideración de lenguajes, constituyendo los elementos básicos del conocimiento, fundamento de capacidades, desarrollo de las estrategias de cognición, sensibilidad y creatividad, etc. (p.103-104)

El taller i el llenguatge són els dos aspectes destacats d'aquesta teoria de l'educació plàstica, considerada bàsica per al sistema educatiu. Però durant molts anys la didàctica que s'ha seguit per presentar l'art i aconseguir la construcció del coneixement ha estat la mateixa i ha acabat sent insuficient.

Marín et al. (2002) defenen que l'Educació Artística Infantil (EAI) ha de tenir relació amb el desenvolupament de les noves tecnologies de la imatge i a més implica a l'alumnat, al professorat, al centre, a pares i mares, però sobretot a la societat, al context social i cultural.

No podem conformar-nos amb l'art que trobem dins l'escola ni fer que l'assignatura acabe sent repetitiva, la immensitat de creacions artístiques que hi ha al nostre voltant és excepcional i hem d'aprofitar-ho. Hem de veure l'art com una font de coneixement i utilitzar-lo per apropar-nos a la nostra cultura, només d'aquesta manera continuarem creant-ne.

4. Objectius

4.1. Objectius generals

Els meus objectius generals són:

- Dissenyar un taller a partir d'una obra d'art contemporani realitzada per una dona.
- Visibilitzar el paper de les dones artistes i reivindicar la seua presència en les aules d'educació primària.

4.2. Objectius específics

Amb aquest treball busque l'abast dels següents objectius específics:

- Aconseguir que els alumnes coneguen i valoren la situació actual de la dona en l'art i s'interessin per voler participar-hi de la seua reivindicació.
- Crear una activitat artística per a l'alumnat de 1er de primària del CEIP Àngel Esteban de Benicarló.
- Treballar l'aquarel·la a partir d'aiguades com a tècnica principal de l'activitat, encara que combinada amb boli bic blau, obtenint així una tècnica artística mixta.
- Treballar el concepte d'intervenció artística en expansió.

5. Metodologia d'investigació

En aquesta proposta s'ha utilitzat una investigació mixta basada en les arts i en la investigació-acció qualitativa. "La investigació cualitativa enfoca la mirada en el significado que le asignamos al contenido de nuestra experiencia, lo que resalta la importancia de las cualidades" (Eisner, 1998). I això és el que es treballa, es tria un element en concret i s'interpreta de la manera que més interessa, fent que acabe tenint el significat necessari per a destacar aquelles qualitats que ens són útils. La investigació-acció permet treballar a partir de la prova i l'error, és a dir, dóna la possibilitat de portar a la pràctica allò que s'ha plantejat de manera qualitativa i rectificar en cas de no funcionar com s'esperava.

Per tant, el procediment a seguir per tal d'aconseguir tot això ha estat basat principalment en la metodologia que (Arte para aprender, 2019) descriu: "Nuestra metodología se enmarca en lo que se conocen como Metodologías Artísticas de Enseñanza. Este nombre se refiere a que la actividad de los docentes de artes utilicen su conocimiento y capacidades creativas como principales instrumentos de enseñanza". Aquest mètode utilitza l'art, a més de com una manifestació de sentiments i emocions, com una forma d'investigació educativa, que pretén combinar la creació d'experiències artístiques i d'habilitats individuals.

Però bé, dins de les habilitats artístiques hi ha una gran varietat, així (Marín Viadel, 2011) afirma: "Las metodologías artísticas de investigación se despliegan en todas las especialidades artísticas: poesía, novela, drama, danza, música, pintura, fotografía, instalaciones, video, performances, etc" (p.226). L'instal·lació és l'especialitat artística elegida com a referència per a la realització d'aquesta proposta, en concret, "Arte urbano con alas" de Tasha Lewis.

Són molts els artistes que treballen aquest tipus d'obres que no solament conformen el seu muntatge i ordenament, sinó que a més prenen sentit a partir de la idea que l'artista vol transmetre i de l'impacte que tenen enfront l'espectador. N'és un exemple molt clar la instal·lació de Soledad Sevilla com mostra la figura 2.

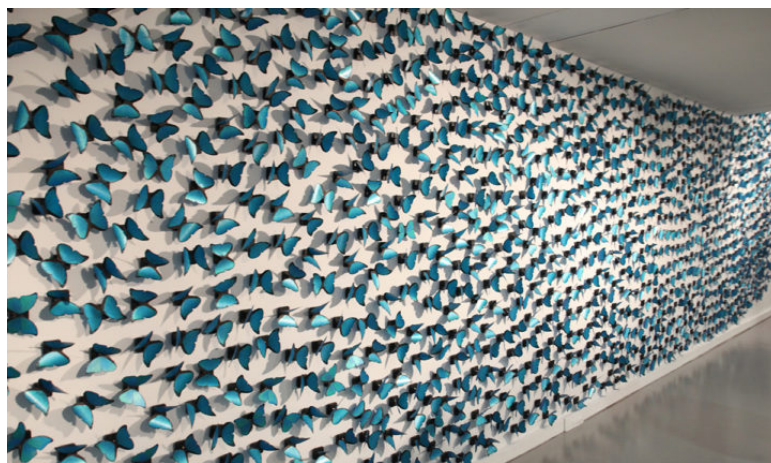

Figura 2. "El tiempo vuela" (Soledad Sevilla, 1998). Recuperada de soledadsevilla.com

Aquest tipus d'art es treballa a partir de l'acumulació d'objectes, en moltes ocasions sostrets del medi on transcorre la vida quotidiana. Cadascun d'aquests objectes té un significat de manera individual que es transforma i pren poder quan s'exposa en forma de conjunt. Un cas semblant es dona en les papallones de Tasha Lewis i sobretot en les de la nostra proposta; cadascuna de les papallones creades pels alumnes del col·legi Àngel Esteban tenen un valor i un caràcter personal, encara que seguint sempre una línia conductora, que quan formen un conjunt i s'instal·len formen una obra volant totes a una.

La fi d'aquestes unions resideix en el resultat visual que conclourà una vegada estiga finalitzat. Dins de les arts visuals, la composició és la forma que té l'autor de transmetre un missatge a aquell que decideix contemplar les seues creacions. Per això, l'artista pren cura de l'organització dels elements del disseny, aconseguint una harmonia visual que aporte el significat desitjat.

D'altra banda, és freqüent utilitzar fotografies, tant pel que fa a procediments com a resultats, en les investigacions educatives, i sobretot en aquelles que utilitzen les Metodologies basades en les Arts Visuals.

Els foto assajos conformen un tipus d'estructura narrativa i argumental en investigació, ja que són una proposta metodològica. Així, s'utilitzen per a d'expressar allò que no queda clar o no arriba a transmetre tot el que es voldria amb una sola imatge o simplement amb text.

Cada una de las fotografías que configuran un FotoEnsayo y, sobre todo, las interrelaciones que establecen unas imágenes con otras, van tentando sucesivamente las posibles interpretaciones y significados hasta conformar con suficiente claridad una idea o un razonamiento... Los FotoEnsayos sirven, principalmente, para exponer una argumentación visual porque explotan al máximo las posibilidades narrativas y demostrativas de las imágenes, y no solo sus funciones figurativas o representacionales. (Roldán y Marín Viadel, 2012, p.78).

D'aquesta manera, s'utilitzarà un foto assaig, per exemple, per relacionar l'obra de referència i l'obra creada a partir d'aquesta proposta o la seqüenciació d'un procés de creació artística.

Fotoassaig. Maria Avariento-Adsuara i Carmen López Oms (2019) a partir de dues fotografies de Carmen López de dues de les tres instal·lacions realitzades al CEIP Àngel Esteban.

6. Antecedents

Aquest projecte neix a partir de la idea d'incentivar la inclusió de dones referents a l'art que es tracta, sobretot, a l'escola.

Les exposicions d'art al Mucbe i els seus corresponents tallers són la primera referència en què vaig pensar quan vaig plantejar-me realitzar el tfg durant l'estada en pràctiques al col·legi Àngel Esteban de Benicarló. Vaig indagar, treballen a partir de Yayoi Kusama, Marta Minujín, Sonia Delaunay i Gabriele Münter, però ràpid em vaig adonar que no hi havia el material que estava buscant per al meu treball, així que vaig deixar-ho anar.

Al mateix temps, investigava i buscava sobre Soledad Sevilla, artista valenciana amb grans èxits al llarg de la seua trajectòria. La idea era treballar a partir de la seua instal·lació "El tiempo vuela" exposada en la galeria Soledad Lorenzo de Madrid. A partir del treball d'investigació d'ella i la seua obra vaig trobar l'artista Tasha Lewis i *The Swarm*, que compon una instal·lació a partir d'un conjunt de papallones blaves, cadascuna única i amb detalls significatius i que em va interessar més pel concepte que té d'art expansiu.

Aquesta obra em va servir per a descobrir el món de la instal·lació i la seua complexitat, l'art individual que es converteix en col·lectiu per tal de crear una nova imatge. Per això vaig buscar i vaig acceptar la nova proposta que complia els meus ideals sobre l'artista que volia referenciar.

Però aquesta obra va més enllà, no es conforma en quedar-se en un lloc concret, somia amb la seua expansió i difusió al voltant del món sencer. La seua creadora Tasha Lewis ha sigut promotora de tot això i podem dir que, en gran part, ho ha aconseguit. Ha portat papallones blaves a tots els llocs que ha viatjat, però no sols això, ha fet que gent d'arreu del món forme part del projecte, creant i repartint-ne per diferents llocs mentre ho comparteix.

Aquesta història em va captivar i va fer que el meu interès anara més enllà, investigant sobre el mètode de comunicació entre Tasha Lewis i la gent que componia part de la seua obra, informant-me sobre l'art urbà i les seues formes d'interpretar-lo, però sobretot obrint-me els ulls al meu projecte a l'escola.

Per això, el meu propòsit ha estat continuar amb la crida de Tasha Lewis de cobrir el món amb les seues papallones, muntar una instal·lació a l'escola i fer-li-la arribar, que veja que la seua empremta ha arribat fins a l'Àngel Esteban de Benicarló.

De la mateixa manera que els artistes urbans es recolzen en els stickers, Tasha Lewis ha buscat la forma de compartir el seu art arreu del món.

El sticker fue y es un material utilizado para hacer arte urbano, replicar una imagen con contenido, (y no por el simple hecho de pegar para marcar territorio) y buscar sitios donde el sticker sea visible o expanda su concepto, aún esta técnica sigue vigente y los materiales se han expandido desde el papel autoadhesivo, el vinil autoadhesivo, vinil auto reflejante hasta el vinil cáscara de huevo, y muchos materiales más con los que experimentan los artistas del Street Art. (Sticker como arte urbano, 2017)

Els carrers són la galeria artística de l'street art, una galeria gratuïta i oberta a tot el món, que pretén propagar informació a partir d'una imatge o d'un missatge siga de caràcter polític, social o simplement per mantenir la firma de l'artista que sovint s'escriu a mà sobre l'adhesiu de color. També és freqüent que els artistes que practiquen aquest tipus d'art compartisquen adhesius amb el seu cercle d'amistats per tal rebre ajuda amb la difusió de la seua marca.

Figura 3. Exemple d'*sticker art* compartit a les reds socials.

Les reds socials fan possible que imatges com aquestes (fig. 3) arriben fins a mi avui dia, i artistes com Coco Dávez i Paula Bonet aprofiten aquesta eina tan poderosa que els ajuda a expandir-se entre els 400.000 seguidors aproximadament que tenen entre ambdues a Instagram.

En l'obra de Tasha Lewis també trobem moltes referències de formes de compartir art, ja que treballa sobretot ocupant l'espai urbà. El perfil "swarmtheworld" en Tumblr recull centenars de publicacions d'instal·lacions del projecte des d'octubre de 2014 fins a juliol de 2016. Però no només això, en Instagram també es poden trobar fins a tres-centes publicacions baix el mateix hashtag, no tan sols de col·laboradors de l'obra, sinó d'espectadors que comparteixen l'experiència d'haver estat en un lloc on ha arribat l'acció artística.

Com es visible en totes aquestes publicacions l'acció artística *The Swarm* ocupa diferents espais repetint el mateix patró estampat per a aconseguir el resultat visual final que podem observar en tots els muntatges, i per entendre la seua manera de ser tenim artistes que utilitzen la repetició d'elements com Annette Messager i Yayoi Kusama encara que aquesta última crea obra fixa no variable, a diferència d'Annette Messager que planteja la possibilitat de variar el lloc d'instal·lació.

Finalment, i després d'haver vist tots els antecedents que s'han treballat abans de realitzar aquest treball, és necessari fer menció a l'exposició *Arte para aprender*. (*Arte para aprender*, 2019) Com ells mateixos diuen en la seua pàgina web;

“Arte para aprender arte” es un Proyecto de Innovación Docente de la Universidad de Granada creado en el año 2013. La principal idea que nos mueve es conectar a la población granadina en general y a la escolar en particular con el arte contemporáneo... Su propósito pasa por desarrollar estrategias innovadoras de mediación en museos, proponiendo al público participante una visita en la que deben crear para comprender las obras expuestas. Como profesores de educación artística y creadores audiovisuales contemporáneos, los promotores de éste proyecto de enseñanza de las artes crean obras de arte en las que el público participa de forma activa y no preestablecida para construir instalaciones entorno a las piezas expuestas.

Aquest vincle naix a partir de la proposta de les mestres de Didàctica de l'Educació Plàstica de l'UJI del present curs de fer una col·laboració amb l'exposició itinerant instal·lada a l'Espai d'Art Contemporani de Castelló (EACC) per part de la Fundación Caja Granada que treballava una sèrie de tallers amb alumnes d'infantil de diferents col·legis de Castelló.

7. Disseny de l'activitat

7.1. Proposta

Aquest material didàctic s'ha creat amb la finalitat d'utilitzar-se al centre públic d'Educació Infantil i Primària Ángel Esteban de Benicarló, en concret per al curs de 1er, que consta de dues línies: A i B. Aquest curs recull un total de 56 alumnes de 6 a 7 anys.

S'han escollit aquestes dues aules per tal de realitzar la proposta aprofitant l'estada en pràctiques que coincideix, pel que fa a les dates, amb la realització del tfg. Encara així, aquesta intervenció es podria dur a terme en cursos posteriors, en els que seria més ràpida i menys complexa de realitzar.

L'activitat plantejada consisteix en una acció artística basada en l'obra de Tasha Lewis "Arte urbano con alas", en ella es realitza una obra expansiva. En concret, es realitzen papallones blaves, a causa de la tècnica que ella utilitza, la cianotipia. Aquesta tècnica sempre és blava però en el nostre cas serà substituïda per aquarel·la degut a l'edat dels xiquets per a què es proposa l'activitat.

Per plantejar l'activitat, es presenta l'artista a partir d'un material didàctic audiovisual i la seua obra, per tal que els alumnes es fiquen en context i entenguen a partir del que anem a treballar. Després s'explica el motiu d'aquesta elecció a partir de la crida de Tasha Lewis de seguir cobrint ciutats amb aquesta obra, d'aquesta manera es busca que els alumnes entenguen l'activitat com una continuïtat d'una obra ja existent i descobreixen una variant de l'art, el que es refereix a les obres col·lectives. Així, es crea la possibilitat d'introduir la diferència entre art individual i col·lectiu que es busca treballar en aquesta proposta i es presenten exemples d'instal·lació que de manera visual els mostren el que volem aconseguir.

Finalment els alumnes visualitzen un vídeo que la mateixa Tasha Lewis té penjat a la seua web on mostra el procés de muntatge d'una instal·lació de l'obra "Arte urbano con alas" que s'està treballant.

7.2. Elecció de l'artista

Tasha Lewis (fig. 4) va estudiar l'Art d'estudi també anomenat Belles Arts a la universitat de Swathmore en Swathmore, PA. Un any més tard va marxar a Nova York per a continuar la seua trajectòria com escultora. En aquest temps ha estat treballant en diferents programes i fins i tot ha publicat el llibre "Illustrating Joyce's Ulysses in Eight Weeks" que ha tingut una gran repercussió en l'àmbit nacional.

Swarm the world és un projecte global d'art urbà nascut l'any 2014 que connecta una xarxa de 180 col·laboradors en 45 països dels 7 continents. Aquests col·laboradors instal·len i fotografien papallones magnètiques de cianotipia als entorns locals. L'objectiu del projecte és aportar bellesa momentània als espais i objectes metàl·lics oblidats en zones urbanes i ressaltar la intervenció humana en les zones rurals.

Figura 4. Tasha Lewis amb una mostra de la seua instal·lació *The Swarm*.

7.3. Investigació personal

No podem començar una activitat d'aula sense abans haver tractat i experimentat tots els materials i passos a seguir per tal d'aconseguir el resultat final. Per això, en aquesta ocasió he hagut d'indagar en primer lloc el material de què disposa l'escola per tal d'aclarir què em falta, què puc aprofitar i què he d'aconseguir. Una vegada reunit tot el material, és moment d'experimentar de la mateixa manera que després faran els alumnes però aquesta vegada per tal de comprovar que s'ha elegit el material correcte.

En primer lloc, s'ha buscat el lloc on es col·locarà la instal·lació, per tal de veure que és factible tirar endavant la proposta i tenir clar que una vegada estiga tot el material llest, es podrà procedir al muntatge.

Fotoassaig. Carmen López Oms (2019) a partir de dos fotografies del material utilitzat en l'activitat de l'aiguada realitzades per Carmen López.

D'entre totes les proves de material que es van fer, primer que tot es va provar l'aquarel·la que es volia fer servir al paper que s'utilitza al centre habitualment en les sessions de plàstica.

Fotoassaig. Carmen López Oms (2019) a partir de dues fotografies realitzades durant les proves d'investigació personal.

Per tal d'aprendre com es feia una aiguada amb les làmines anomenades, vaig consultar la pàgina web de L'atelier Canson que és una font de tutorials i consells artístics i vaig basar-me en "Realizar un lavis o aguada plano" i "Realizar un lavis difuminado".

Una vegada es va assecat es va comprovar que tant les aquarel·les com el paper era idoni per fer l'activitat i es va procedir a dibuixar la papallona a ordinador per tal d'imprimir-la i retallar les matrius per als xiquets.

L'elecció de la silueta de la papallona va ser fruit d'una petita consulta al voltant de les papallones comuns en la nostra zona per tal d'aconseguir imitar el model que es pot veure en la realitat.

Després d'unes quantes impressions es va elegir un mida de 11cm per papallona per tal de facilitar als alumnes la feina de retallar. A més, aquesta mida també es va fer tenint en compte la quantitat de papallones que es poden aconseguir per part de cada xiquet aprofitant al màxim la fulla dinA4 que cada alumne treballa.

Tanmateix, es van dibuixar i retallar les matrius en la fulla que s'havia fet servir de prova per a veure com quedava, i es va arribar a la conclusió que per tal de fer-li-ho més fàcil als xiquets se'ls proporcionaria cel·lofan a l'hora de dibuixar les matrius en el full perquè aquestes no es mogueren. Un altre aspecte que es va considerar va ser dibuixar-les per la part del darrere de la fulla, ja que cada cop que la matriu es desenganxa per poder-la moure de lloc, poden esgarrar una mica el paper.

Els detalls i decoratius de les papallones amb boli bic blaus es van plantejar des d'un primer moment tot i que no va ser definitiu el seu ús amb els alumnes fins que no es va provar i es va veure que la gamma de blaus que conforma interessava en la proposta.

Per últim, una vegada elegit el lloc de la instal·lació, es conten les papallones obtingudes i, veient que la quantitat és nombrosa, es decideix muntar dues instal·lacions més en diferents llocs de l'escola, mantenint la que s'ha plantejat des d'un principi. Per tal de decidir quin aspecte podia tenir aquesta, s'han realitzat diferents dibuixos a mà a mode d'esborrany, de manera que s'ha vist visualment i l'elecció ha estat un camí des del terra fins al sostre de la paret del passadís que és contigua a la classe de plàstica, on ells treballen l'assignatura.

7.4. Material didàctic

Aquesta activitat s'ha proposat de manera que es necessiten els següents materials didàctics per a la seua realització.

En primer lloc, necessitarem una presentació (fig. 5) que de manera visual mostre als alumnes l'artista i l'obra a partir de la qual anem a treballar. Aquesta presentació s'ha creat a partir de la plataforma *Prezi* i tot el material que ha utilitzat ha estat tret de manera online.

Figura 5. Portada del *Prezi* creat per a presentar als alumnes el projecte.

Pel que fa al material manipulatiu, l'escola s'ha compromés a participar de la proposta educativa i ha proporcionat tot allò que ha estat necessari:

- 56 làmines de paper blanc 130g/m² dinA4.
- Paletes d'aquarel·les (de les quals hem utilitzat les dues tonalitats de blaus que contenen).
- Bolígrafs blaus de punta de bola.
- Material d'aula: llapis, goma, tisores, cel·lofan, pinzells, gots, paper, tovallolletes.
- Blu-tack.
- Cartolines de color blau.

A més, cal destacar l'espai: l'aula de plàstica, que en conjunte ja conforma un material important i de gran ajuda per a l'elaboració de les papallones, tant per l'amplitud de l'espai com per les facilitats que ofereix a l'hora de treballar amb pintures i material impregnable.

7.5. Tècniques

La proposta per aquest projecte ha estat una tècnica mixta d'aquarel·la i bolígraf blau de punta de bola donant major importància la primera d'aquestes a partir del treball de l'aiguada. "Un lavis o aguada es el procedimiento por el que se diluyen colores de acuarela en agua y se aplican de manera uniforme en una parte de la composición o en toda la hoja" (L'atelier Canson, 2019).

D'aquesta manera aconseguirem la base de la nostra activitat, i podrem treballar a partir d'aquest fons que després haurem de complementar amb xicotetes aportacions utilitzant el bolígraf blau.

Per tal d'ensenyar als alumnes com es treballa aquest mètode, fem ús del material didàctic presentat anteriorment que mostra de manera visual com s'ha d'efectuar cadascun dels passos a realitzar. Així ells podran observar tot el material que necessiten i reunir-lo per tal de començar a fer aiguades en les làmines escollides.

Els detalls i decoratius que podem observar en les papallones de Tasha Lewis gràcies a la cianotípia que aquesta fa servir, és el que aconseguirem treballant amb el bolígraf blau. Cada alumne fa els decoratius que considere dins d'un marge de pautes a seguir a partir de les papallones de referència (*The swarm* i la seua extensió) en el seu conjunt de papallones amb aquesta tècnica, aconseguint la gamma cromàtica de blaus necessària.

Fotoassaig descriptiu. Carmen López Oms (2019) a partir de dues fotografies realitzades per Carmen López Oms durant el procés de creació de les papallones utilitzen la tècnica de bolígraf blau.

7.6. Organització de l'aula

L'activitat s'ha dut a terme principalment en dues aules de l'escola: en l'aula de plàstica/ciències i en l'aula corresponent a cada 1er. L'aula de plàstica és una aula totalment condicionada, en la que es treballa en taules conjuntes i material per a compartir en cadascuna d'elles. Els alumnes són els encarregats tant de preparar l'aula quan arriben; col·locar les estovalles, agafar els caixons de material corresponents a la seua taula, com d'arreglar i netejar en finalitzar la sessió; netejar els estovalles i tornar-los a guardar, netejar tot el material que s'ha utilitzat amb més motiu si s'ha treballat amb pintures, agranar papers i brossa del terra i fregar si escau.

Els xiquets i xiquetes es troben agrupats en taules d'uns 4 o 5 components per tal de tenir el màxim espai possible i poder treballar amb comoditat sense perill d'embrutar el material que es va a utilitzar.

L'aula compta amb assecadors per tal d'organitzar les làmines una vegada es finalitzen les aiguades, d'aquesta manera es poden assecar i organitzar de manera còmoda. En aquesta aula els alumnes prenen consciència de la responsabilitat de cadascú, els mestres vigilen que cada taula complisca les normes i ajuden davant qualsevol crida, però sempre intentant que vagin adquirint autonomia.

Fotoassaig descriptiu. Carmen López Oms (2019) a partir de tres fotografies de Carmen López que mostren l'aula d'educació plàstica del C.E.I.P Àngel Esteban.

7.7. Temporalització

La duració de la proposta ha estat de sis sessions com mostra la taula 1, per a cadascun dels grups; 1erA i 1erB. Cadascuna d'aquestes sessions és de 45 minuts encara que hem de tenir en compte que per a les sessions que s'han realitzat en l'aula de plàstica els alumnes s'han de traslladar, preparar el material i, en finalitzar, netejar i recollir l'aula. Per tant, aquestes acaben reduint sempre el temps de treball. També en les que s'han realitzat a l'aula, sobretot en les que s'havia de retallar hem hagut de destinar part del temps final a l'ordre i recull.

A continuació es detallen i expliquen les sessions per tal de mostrar el treball en cadascuna:

- **Sessió 1:** Presentació audiovisual del projecte als alumnes i aiguada.
- **Sessió 2:** Amb l'aiguada seca, repàs del contorn de la matriu de la papallona a la part de darrere de la làmina i retall d'aquestes.
- **Sessió 3:** Continuació de la sessió anterior, retall de les papallones. Aquells alumnes que van acabant comencen a fer els detalls amb bolígraf blau.
- **Sessió 4:** Finalització del treball de retall i decoració de les papallones.

- **Sessió 5:** Repàs de què hem fet en aquestes sessions i de l'artista que hem estat treballant. Primera part del muntatge, instal·lació al passadís des del terra fins al sostre.
- **Sessió 6:** Segona part del muntatge, instal·lació a un fanal i un banc del pati del col·legi.

Taula 1. Temporalització de les sessions de Maig.

Dilluns	Dimarts	Dimecres	Dijous	Divendres
		1	2	3
6	7	8	9	10
13 Sessió 1	14 Sessió 2	15 Sessió 3	16 Sessió 4	17 Sessió 5
20	21 Sessió 6	22	23	24
27	28	29	30	31

En aquesta taula es mostra la distribució de les sessions que s'han dut a terme durant el mes de maig per tal de realitzar l'activitat.

S'han utilitzat aquest nombre de sessions, ja que l'alumnat de primer no ha assolit encara amb la seua totalitat la psicomotricitat fina.

“La motricidad fina comprende todas las actividades que requieren precisión y un elevado nivel de coordinación ... son movimientos de poca amplitud realizados por una o varias partes del cuerpo y que responden a unas exigencias de exactitud en su ejecución” (Comellas i Perpinyà, 2003, p.56).

Per tant, la tasca que els alumnes han de fer en l'activitat proposada s'engloba dins d'aquestes activitats de motricitat gestual i, concretament, de coordinació visuomanual.

Dins de la coordinació visuomanual es troba classificat el retall de paper amb els dits, que Comellas i Perpinyà (2003) descriuen com una activitat que implica xicotets moviments digitals, sobretot del polze i l'índex, i moviments específics com la pressió, l'equilibri de moviments, l'atenció i el control muscular.

Aquestes exigències d'execució que necessitem dels alumnes avancen en funció de l'edat i les característiques de cada individu, i no es veuen de manera clara fins als 6 o 7 anys, edat en què s'espera una execució bastant adequada (Comellas i Perpinyà, 2003).

7.8. Resultats i conclusions

L'activitat ha estat molt enriquidora i realment interessant per als alumnes. Des del primer moment han estat motivats a fer la proposta i tots han volgut participar del muntatge de la instal·lació final.

Podem dir que tot ha sortit com s'havia previst, les sessions prèvies d'investigació personal han servit per a evitar imprevistos a l'hora de la realització en l'aula. Sobretot, es pot destacar la quantitat de models que es van crear per tal d'aconseguir la plantilla amb el màxim nombre de matrius per fulla vetllant que aquests foren de la mida idònea per als alumnes. Molts d'aquests han patit amb les antenes, amb la forma inferior del cos, o simplement amb la tasca de retallar, per la falta d'adquisició de la motricitat fina.

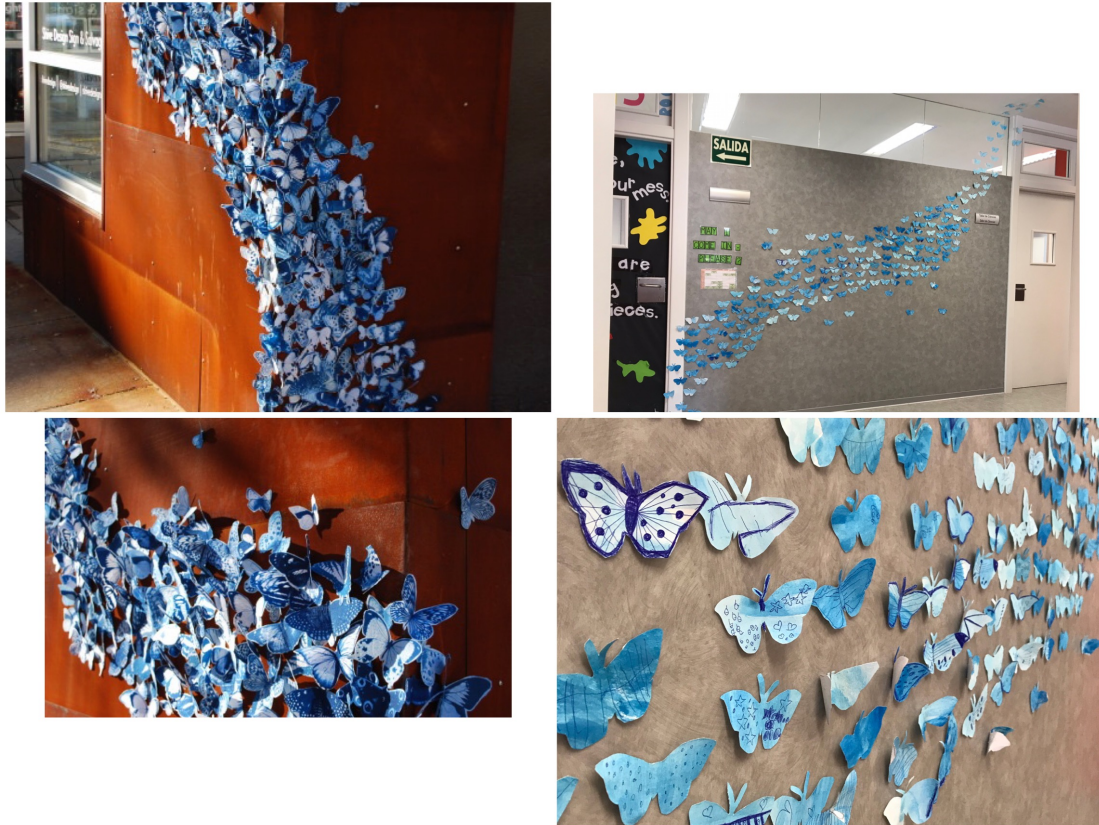
Tot i això, tots els alumnes han aconseguit crear el seu conjunt de papallones per tal de formar part de la instal·lació col·lectiva que s'ha creat, siga amb ajuda o sense.

Sèrie seqüència. Carmen López Oms (2019) a partir de cinc fotografies de Carmen López dels quatre passos previs al muntatge que s'han seguit amb els alumnes.

La sessió de presentació i aiguada va estar molt encertada, els alumnes van prestar total atenció a l'explicació i van assolir de manera correcta el que es pretenia. A més, en l'aula de plàstica ja havien treballat l'aiguada i per tant no van tenir gaire problema a l'hora de fer l'activitat.

D'altra banda sí que he de comentar un aspecte que canviaria si tornara a realitzar aquesta proposta, les pautes a l'hora de demanar als alumnes que feren els detalls de les papallones ja pintades i retallades. Considere que no es van donar les indicacions adequades, com són per exemple treballar només amb línies i punts, conseqüència d'aquest error alguns alumnes van dibuixar altres formes que no corresponien amb el que es buscava.

Cita visual. Carmen López Oms (2019) a partir de dues fotografies de Tasha Lewis i dues fotografies de Carmen López de la instal·lació realitzada pels alumnes del C.E.I.P Àngel Esteban.

8. Conclusions i discussions

Ja finalitzat el treball és moment de recapacitar i veure com ha estat el seu transcurs, des del principi fins al final. Mai haguera imaginat que el meu treball final de grau esdevinguera en l'àrea d'Educació Artística, sempre havia passat desapercebuda per a mi, no m'entusiasmava el fet de dibuixar i això ha fet que aquests últims anys l'haja evitat tot el possible. Però a la Universitat no hi havia opció, havia de cursar-la sí o sí. Des d'un principi va ser diferent, entenia el que feia, que no només era dibuixar i, sobretot, el perquè ho feia.

Així que quan em va tocar elegir l'àrea i tutor del tfg vaig decidir posar-me a prova, llençar-me a eixa proposta que anys arrere haguera desestimat només veure.

Ho tenia clar, volia tractar l'art a les escoles i volia fer-ho realitzant una acció artística aprofitant la meua estada en pràctiques en el col·legi C.E.I.P. Ángel Esteban de Benicarló. A partir d'aquí tot ha sigut molt fàcil, la tutora ha tingut continuïtat amb mi i amb la meua proposta al llarg de tota la durada del tfg, aconseguint sempre resoldre'm els dubtes que se m'han plantejat.

Cal destacar que en aquests quatre anys de grau no havíem realitzat un treball d'investigació d'aquest nivell, i encara que la seua extensió no és llarga, la feina de recerca i formació al voltant del tema que hi ha al darrere és incansable. He de reconèixer que m'ha costat ser constant i que han sigut moltes les ocasions que he tancat l'ordinador sense haver avançat per quedar-me bloquejada.

Encara així, amb el treball acabat puc dir que he arribat als objectius que m'havia plantejat al començament del projecte. He contribuït, per poc que siga, a fer créixer el nombre de dones artistes referenciades a l'art en l'escola i, a més, he plantejat una proposta educativa per a l'alumnat de 1er curs en l'assignatura d'Educació Plàstica.

El fet d'haver dut a terme la proposta plantejada fa que hi hagen moltes conclusions significatives que mostren les dificultats i els imprevistos que poden sorgir en quant una activitat es posa en pràctica. Si haguera de tornar-la a fer estic segura que canviaria coses que encara que no han significat un problema sempre es poden millorar. Però sense cap dubte estic orgullosa de tota la feina que he fet i, sobretot, del resultat final.

Cita visual. Maria Avariento-Adsuara i Carmen López Oms (2019) a partir d'una fotografia de Tasha Lewis i d'una fotografia de Carmen Lopez de la peça realitzada pels alumnes del C.E.I.P. Ángel Esteban.

Gràcies a aquesta proposta artística he descobert artistes i obres que mai no havia sentit parlar i que són realment fantàstiques, i m'he adonat de tot el món que encara em queda per descobrir pel que fa a l'art.

Per últim, i tancant ja aquest treball final de grau m'agradaria recalcar l'entusiasme i les ganes amb què els xiquets i xiquetes de 1erA i 1erB han treballat durant aquestes sis sessions sabent que estaven col·laborant en la realització d'aquest treball que, pot ser, siga l'últim coet abans d'entrar al món educatiu de manera professional.

9. Referències bibliogràfiques

- Arte para aprender. (2019). n/a. Recuperat de <https://www.arteparaaprender.org/proyecto-apa>
- BOE (2013). Ley Orgánica 8/2013, de 9 de diciembre, para la mejora de la calidad educativa. Jefatura del Estado. Recuperado de <https://www.boe.es/buscar/pdf/2013/BOE-A-2013-12886-consolidado.pdf>
- BOE (2014). Real Decreto 126/2014, del 1 de marzo, por el que se establece el currículo básico de la Educación Primaria. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Recuperat de <https://www.boe.es/buscar/pdf/2014/BOE-A-2014-2222-consolidado.pdf>
- Comellas, M.J. y Perpinyà, A. (2003). Psicomotricidad en la educación infantil. Barcelona: Ediciones CEAC.
- Cuenca Escribano, A. (1997). El Área de Educación Artística-Plástica en la Escuela Infantil y Primaria y en los Diseños para la Formación del Profesorado.
- Eisner, Elliot W. (2004). El arte y la creación de la mente. Barcelona: Paidós.
- L'atelier Canson. (2019). n/a. Recuperat de <https://www.lateliercanson.es/acuarela-realizar-un-lavis-o-aguada-plano>
- Marín Viadel, R (2011). La investigación en educación artística. Educatio Siglo XXI, Vol. 29 nº1.
- Marín, R., Bustamante, M.J., Casares, L., Flores, N., García, T., Martínez, V., Puentes, M. y Ruiz, M. (2002). Arte infantil y educación artística.
- Roldán, J. y Marín Viadel, R. (2012). Metodologías artísticas de investigación en educación. Archidona, Málaga: Aljibe S.L.
- STICKER COMO ARTE URBANO. (2017). [Blog] EIRa01. Recuperat de: <http://elra01.blogspot.com/2017/03/sticker-como-arte-urbano.html>

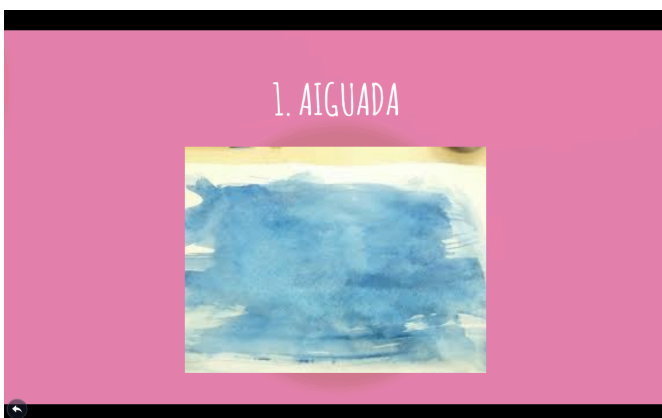
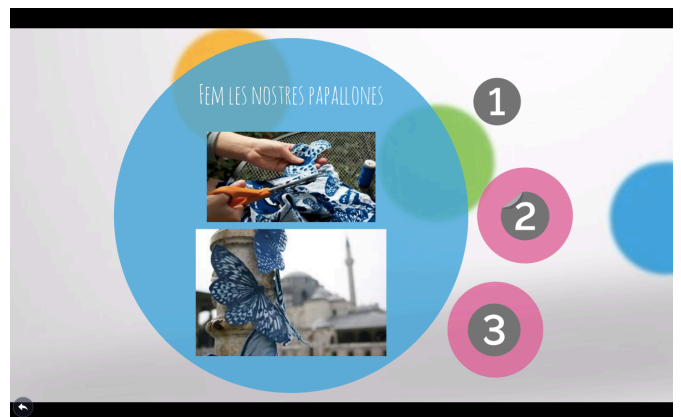
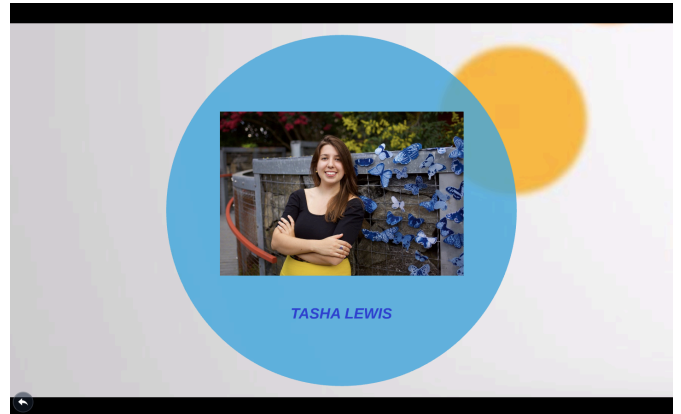
10. Bibliografia i webgrafia

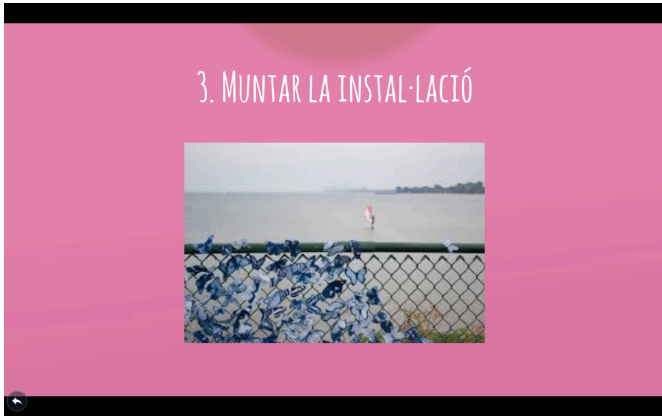
- Ajuntament de Benicarló. (2018-2019). Programa educativo Mucbe. Recuperat de <http://www.ajuntamentdebenicarlo.org/r2h/files/23504.pdf>
- Asociación Zerynthia (2018). Recuperat de <https://www.asociacion-zerynthia.org>
- Auca Projectes Educatius. AUCA. Recuperat de <https://www.auca.es/la-importancia-de-la-educacion-artistica-en-la-escuela/>
- Coco Dávez. Recuperat de <https://www.cocodavez.com>
- Cué, E. (2018). Alejandra de Argos. Recuperat de <http://www.alejandradeargos.com/index.php/es/completas/32-artistas/41530-yayoi-kusama-biografia-obra-y-exposiciones>
- Feliu Tornuella, M. (2011). ¿Cómo podemos aprender el arte en Educación Primaria? ¡Traslademos las obras de arte al aula!
- Fundación Caja Granada. (s.f.). Recuperat de <http://www.cajagranadafundacion.es/evento2-0/arte-para-aprender-2018/>

- Hernández Jodar, A. Qué es la educación artística. Sendai. Barcelona, 1991
- Institut Valencià d'Art Modern. Recuperat de <https://www.ivam.es/es/exposiciones/annette-messenger/>
- Lewis, T. (2014). Vimeo. Recuperat de <https://vimeo.com/75062332>
- Lewis, T. (s.f.). Tasha Lewis. Recuperat de <https://www.tashalewis.info/Statement.html>
- Marín, R. Didáctica de la Educación Artística. Ed. Pearson. Madrid 2003
- Mujeres en las Artes Visuales (2014). Aplicaciones del arte a la igualdad en ámbitos educativos, sociales y culturales.
- Paula Bonet (2019). Recuperat de <https://www.paulabonet.com>
- Soledad Sevilla. (s.f.). Recuperat de <http://www.soledadsevilla.com/inicio/>
- Swarm The World - Tumblr. (2016, julio). Recuperat de <https://swarmtheworld.tumblr.com/archive>

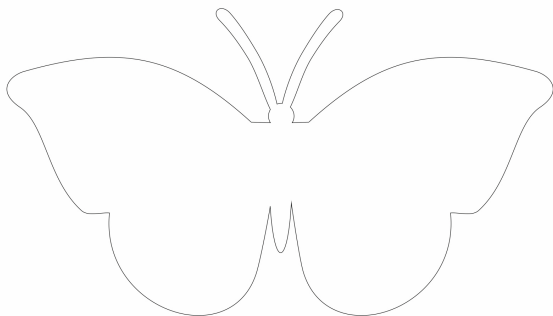
11. Apèndix

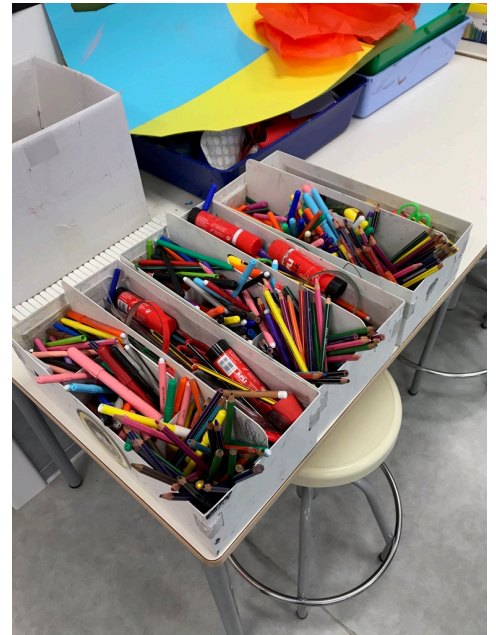
Apèndix A: Material didàctic audiovisual creat mitjançant *Prezi* per presentar el projecte als alumnes.

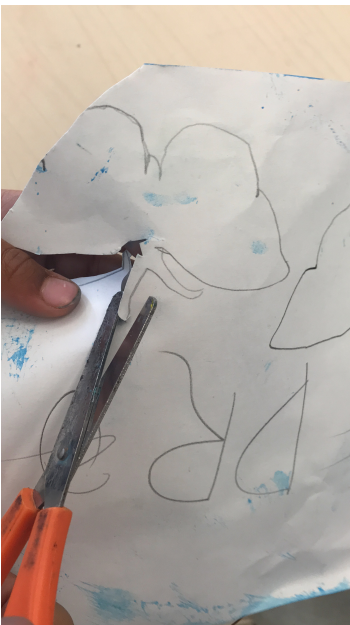
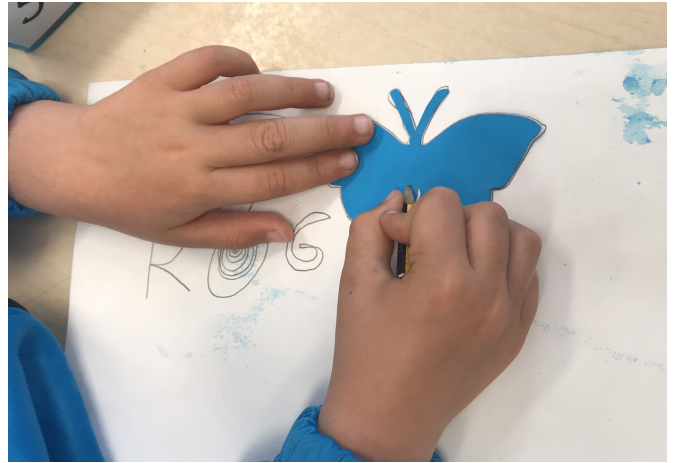
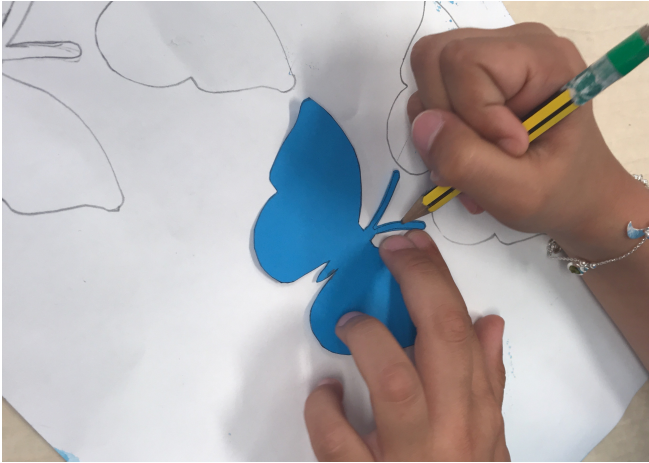
Apèndix B: Matriu papallones.

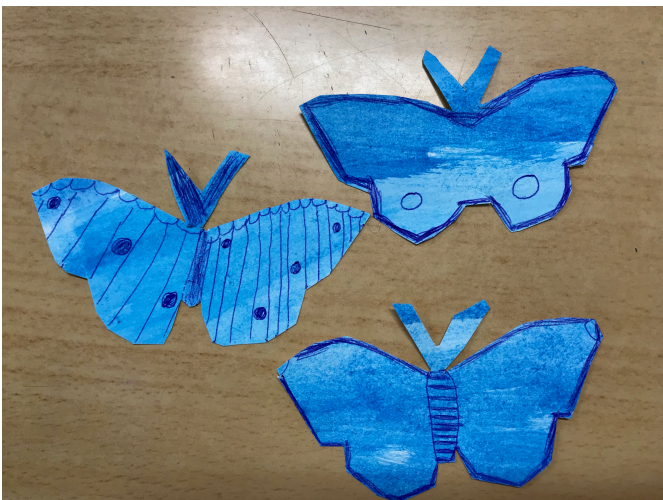

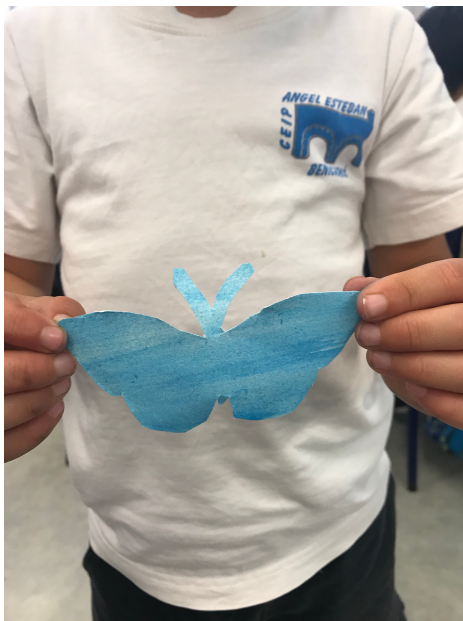

Apèndix D: Realització de les papallones per part dels alumnes.

Apèndix E: Muntatge de les instal·lacions.

Apèndix F: Instal·lacions.

Apèndix G: Alumnes amb la instal·lació final.

